

economy: the organ of the Donetsk provincial economic meeting] (1921). Bahmut. (in Russian).

31. Chernenko N.V. (1961). *Bor'ba Kommunisticheskoy partii za vosstanovlenie promyshlennosti i konsolidaciju rabocheho klassa Ukrainy v 1921–1925 gg.* : Diss... d-ra ist. nauk / KPI

[The Communist Party's Struggle for the Restoration of Industry and the Consolidation of the Working Class of Ukraine in 1921–1925: Diss. Sciences / KPI]. Kyiv. Ch. 1-2. IX. 602 s. (in Russian).

УДК 94(477): 271.2-726.2“17”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.24.14>

Світлана Кагамлик

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410

Email: kagam@i.ua

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКОВНА ЕЛІТА І РОСІЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ: ПРОТИСТОЯННЯ СИНОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

Анотація: У статті розкрито сутність протистояння української церковної еліти російському централізму Синодального періоду (1721-1786) і проаналізовано її роль в обстоюванні прав та інтересів Православної Церкви. Утворення Синоду в 1721 р. започаткувало новий період в історії Православної Церкви в Російській імперії загалом, і в Україні зокрема. Завданням цієї установи, створеної за європейським зразком, була уніфікація церковного життя і нівеляція його місцевих особливостей згідно з програмою, окресленою Духовним Регламентом за велінням Петра I. Діяльність Синоду вступила в різке протиріччя з привілеями Православної Церкви в Україні, якими вона продовжувала користуватися з часів підпорядкування Московському патріархату. Київську митрополію було позбавлено давнього визначального статусу, а її зверхників – титулу митрополита і права вільного обрання. Відновлення цих прав стало головним завданням для української церковної еліти. За імператриці Анни Іоанівни вище духовенство направило свої головні зусилля на відновлення економічних прав Церкви, підірваних виходом пунктів гетьмана Данила Апостола 1728 р., які, проте, були безрезультатними. Правління імператриці Єлизавети розпочало нову добу в автономістичних прагненнях української церковної еліти. У відповідь на клопотання київського архієрея Рафаїла Заборовського Київській митрополії було повернено її колишній статус, а предстоятелю — титул митрополита. Водночас спроби реституції майнових прав духовенства та відновлення юрисдикції Київської митрополії успіху не мали. Правління Катерини II, головною метою якої була повна централізація у всіх сферах Російської імперії та секуляризація церковного майна, стало найскладнішим і найгострішим періодом протистояння російському імперському режиму. Українська церковна еліта на чолі з Київським митрополитом Арсенієм Могилянським намагалася скористатися підготовкою Комісії Нового Уложення для відстоювання своїх прав, що засвідчили петиції про відновлення статусу Київської митрополії та прав духовенства. Проте Комісія не завершила своєї діяльності і залишки автономізму українських еліт були остаточно поховані.

Ключові слова: українська церковна еліта, Православна Церква, російський централізм, Синод, Російська імперія.

Svitlana Kahamlyk

Ph.D. in History, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

UKRAINIAN CHURCH ELITE AND RUSSIAN CENTRALISM: CONFRONTATIONS IN THE SYNODAL PERIOD

Abstract: The essence of opposition of the Ukrainian church elite to the Russian centralism of the Synodal period (1721-1786) and analyzes its role in defending the rights and interests of the Orthodox Church are described in the article. The formation of Synod in 1721 opened in a new period in the history of the Orthodox Church in the Russian Empire, and in Ukraine in particular. The task of this institution, established on the European model, was to unify church life and to offset its local features according to the program outlined by the Spiritual Regulation at the behest of Peter I. The activities of Synod came into sharp contradiction with the privileges of the Orthodox Church in Ukraine, which it continued to enjoy from the time of its subordination to the Moscow Patriarchate. The Metropolitan of Kyiv was deprived of its decisive status, and its superiors - the title of Metropolitan and the right of free election. The restoration of these rights became the main task for the Ukrainian church elite. Under the reign of Empress Anna Ioanivna, the clergy made a major effort to restore the economic rights of the Church, undermined by the release of Hetman Danylo Apostol in 1728, which, however, were fruitless. The reign of Empress Elizabeth began a new era in the autonomous aspirations of the Ukrainian church elite. In response to the petition of Kyiv Bishop Rafail Zaborovskiy, the Metropolitanate of Kyiv was returned to its former status, and its head - the title of Metropolitan. At the same time, the attempts to restitute the clergy property rights, as so as the restoration of the jurisdiction of the Kyiv Metropolitanate were unsuccessful. The reign of Catherine II, whose main purpose was the complete centralization in all spheres of the Russian Empire and the secularization of church property, became the most difficult

and acute period of confrontation with the Russian imperial regime. The Ukrainian church elite, headed by Metropolitan of Kyiv Arsenii Mohylianskyi, tried to use the preparation of the New Code Commission to assert its rights. This has been proven by petitions to restore the status of the Kyiv Metropolitanate and clergy rights. However, the Commission did not complete its activities and the relicts of the autonomy of the Ukrainian elites were finally buried.

Keywords: *Ukrainian church elite, Orthodox Church, Russian centralism, Synod, Russian empire.*

Постановка проблеми. Перебування України в умовах російської військової та інформаційної агресії, в яких важливе місце належить і церковним питанням, спонукає звернутися до часів, коли українська церковна еліта відстоювала власні історичні традиції і права Київської митрополії. Актуальність питання визначена також активним насадженням в українській інформаційний простір агресивної теорії «русского мира» та необхідністю подолання тенденційних трактувань ролі українського духовенства як невід'ємної частини Російської Православної Церкви.

Питання боротьби українського духовенства за свої права почали розглядати ще історики кінця XIX – початку XX ст.: А. Діанін, В. Пархоменко, І. Теличенко, К. Харлампович та ін. Їхні дослідження ілюстрували суперечливі стосунки між світською та церковною владою другої половини XVII – XVIII ст. Важливі документи із зазначеної тематики опублікували у своїх дослідженнях Ф. Терновський та Ф. Титов. За роки незалежності з'явилася ціла низка історичних студій з доби Гетьманщини, найважливішими з яких є праці С. Плохія, О. Крижанівського, О. Гуржія, З. Когути, В. Мордвінцова, В. Горобця. Доцільними у цьому контексті є також церковні історіографічні студії В. Ластовського, зокрема його аналіз праць істориків, які вивчали наступ російської влади на самобутність Православної Церкви в Україні.

Мета статті – розкрити сутність протистояння української церковної еліти російському централізму Синодального періоду (1721-1786), проаналізувати її роль в обстоюванні прав та інтересів Православної Церкви.

Виклад основного матеріалу. Утворення Синоду в 1721 р. започаткувало новий період в історії Православної Церкви в Російській імперії, і в Україні зокрема. Завданням цієї установи, створеної за європейським зразком, була уніфікація церковного життя і нівеляція його місцевих особливостей згідно з програмою, окресленою Духовним Регламентом за велінням Петра I.

Становище Православної Церкви в Україні також ускладнила поразка («зрада») гетьмана Мазепи, яка привела до хвилі репресій царського уряду. Прихильників і спільників Мазепи, серед яких було чимало духовенства, відправляли на заслання в далекі закутки Російської імперії. Підозріння впало і на Київського митрополита Іоасафа Кроковського, якого «вважали ніби сподвижником тому Мазепі».

Підтримка вищим українським духовенством гетьмана Мазепи призвела до того, що довгий час воно перебувало під підозрою російських властей. Відомо, що коли Петро I цікавився у Київського

губернатора Д.М. Голіцина щодо благонадійності монахів Києво-Братського монастиря, той відповів: «дізнатися, чи немає на комусь з монахів якоїсь підозри – складно, тому що монахи всі нас цураються» [18, с. 463].

Централістична роль новоствореного Синоду вступила в різке протиріччя з правами і привілеями Православної Церкви в Україні, якими вона продовжувала користуватися з часів підпорядкування Московському патріархату. Із 1722 р. припинилася традиція вільного обрання київських ієрархів. Обрання киянами межигірського архімандрита Іродіона Жураковського на вакантну київську кафедру не було затверджено – згідно з імператорським указом на її заміщення було призначено Варлаама Ванатовича. Його настановлення стало показовим і в тому сенсі, що при хіротонії він отримав лише титул архієпископа Київського і Галицького, – а не митрополита, як його попередники, і без додатку «і Малої Росії». Фактично цим Київську митрополію було позбавлено її давнього визначального статусу. Це приниження Української Церкви було пов'язане із загальною політикою Петра I супроти України: після смерті гетьмана Скоропадського у 1722 р. не дозволено було обирати нового гетьмана і тоді ж засновано Малоросійську колегію, яка обмежила повноваження українського судівництва.

Однак з призначенням Варлаама Ванатовича київським першоієрархом російська влада не отримала бажаного результату – мати керованого ставленика, який пройшов чернечу школу на російському ґрунті. У своїй архіпастирській діяльності Ванатович був противником церковно-адміністративних перетворень і намагався зберегти і відстояти права і особливості Київської митрополії. За часів його правління спостерігаються неодноразові вияви опозиційних настроїв в середовищі української церковної еліти [1, № III, XXVII]. Як стверджував М. Петров, Варлаам Ванатович, «спираючись на давні права і привілеї Київської митрополії і розуміючи їх як збереження «statum quo» цієї митрополії, здається, визнавав Духовний Регламент і додаткові до нього синодальні укази обов'язковими для себе настільки, наскільки вони не суперечили давнім правам і привілеям Київської митрополії» [1, с. XII].

Як стверджує Зенон Когут, за іронією долі занепад церковної автономії в Україні відбувався одночасно зі зростанням українського впливу в Російській Православній Церкві [5, с. 122]. Починаючи з 1700 р., імператор Петро I постійно викликав з Києва вихованців Київської Академії, вбачаючи в них потенційних ієрархів з європейським

рівнем освіченості і опору для своїх державно-церковних реформувань. При цьому використовувалися різні методи, починаючи від обіцянок і надання високих становищ до примусового переселення, зокрема учасників і прихильників мазепинського руху після Полтавської катастрофи.

З приходом до влади царя Петра II (1727-1730) українські еліти пов'язували сподівання на повернення своїх давніх прав і привілеїв. За його правління припинила свою діяльність Малоросійська колегія і було відновлено гетьманство. Після усунення від влади О. Меншикова Петро II оголосив себе противником реформ Петра I [3, с. 17-20]. Свої плани на повернення давніх прав Української Церкви виношували і представники церковної еліти. Насамперед Київський архієпископ Варлаам Ванатович намагався офіційно повернути статус Київської митрополії. З архівних джерел відомо, що він ще у 1723 р. готував «Выписку о Киевских митрополитах и о протчем Малороссийском духовенстве» [2, арк. 132-140 зв.]. Разом із підлеглим йому духовенством Варлаам Ванатович підготував на ім'я імператора Петра II прохання про відновлення в Києві митрополії [13, с. 43-44; 17, с. 63-78]. Дати на документі немає, але Ф. Терновський вважав, що його подано 1727 р., коли з воцарінням Петра II в українського духовенства з'явилися надії на відновлення його давніх прав [17, с. 72]. Доля цього клопотання в Синоді завершилася тим, що синодальна канцелярія у 1729 р. підготувала таку відповідь: «точного указу о киевской митрополіи, чтоб ей не быть, в делах св. Синода не имеетя, а имеетя-де только указ 1722 г. о произведении на киевскую епархію тихвинскаго архимандрита Варлаама Ванатовича во архієпископы» [16, с. 10-11]. Після смерті Петра II в січні 1730 р. більше це питання не піднімалося.

Разом з питанням про статус Київської митрополії Варлаам Ванатович також робив спроби повернути її колишню юрисдикцію. Проблема постала з підпорядкуванням Переяславської епархії, коли у 1727 р. на цю кафедру в порушення прав Київської митрополії (без процедури обрання і висвячування Київським митрополитом) було призначено етнічного росіянина Іоакима Струкова. У цій ситуації Варлаам Ванатович звернувся до Синоду з жалобою на переяславського архієрея [8, №298; 14, с. 509].

Наслідком цієї чолобитної, як і всієї діяльності Варлаама Ванатовича як ревного охоронця давніх прав Київської митрополії, стало незадоволення російської влади і автора Духовного Регламенту Феофана Прокоповича, яке викликало трагічні обставини подальшої долі київського архієрея. Ванатовича викликали в Москву, де його було піддано суду, позбавлено архієрейського сану і священства та заслано довічно до Кирило-Білозерського монастиря Новгородської епархії. Через десять років заслання, у жовтні 1740 р. – з нагоди сходження на престол імператриці Єлизавети

– Варлаам Ванатович отримав помилювання і йому було повернуто архієрейський сан. Проте від архієрейських регалій він відмовився. Останні роки життя провів у Тихвінському Успенському монастирі, прийнявши схиму.

Ще під кінець правління Петра II українському духовенству було нанесено серйозний удар, наслідки якого виявилися вже за царювання Анни Іоанівни. Йшлося про матеріальне становище Православної Церкви. 18 березня 1728 р. гетьман Данило Апостол у своїх «додаткових пунктах» поставив питання про заборону монастирям і духовенству набувати нерухоме майно, чим було дуже підірвано становище церковних інституцій. Невдовзі після виходу цього указу зверхники українських епархій звернулися з клопотанням про відміну цієї заборони. Так, у 1729 р. з проханням про звільнення духовенства від зборів до військового скарбу і суду гетьмана звернувся Київський архієпископ Варлаам Ванатович з вищим київським духовенством, проте отримали відмову [1, с. 170-171].

Прихід до влади імператриці Анни Іоанівни (1730-1740), яка не виявляла ніяких проукраїнських симпатій, не покращив становище України і Православної Церкви. Вона відмінила гетьманство і підпорядкувала у 1734 р. Малоросію князю О.І. Шаховському. Його уряд напововину складався з росіян і мав сприяти тому, щоб український народ «звикав до великоросійського правління».

На початку 1730 р. архієреї Чернігівської і Переяславської епархій Іродіон Жураковський та Іоаким Струков звернулися до Синоду, посилаючись на указ 1727 р. про відміну зборів з духовенства, з клопотанням про поновлення сили цього указу [12, с. 12]. Того ж року, 1730 р. чернігівське духовенство у складі архієпископа Іродіона Жураковського, двох архимандритів та 6 ігуменів Чернігівської епархії подало нову жалобу і просили заборонити світським властям вмішуватися в церковні справи – «мірським властем мимо» синода и архієрея «не ведать» [12, с. 12]. Проте їхні звернення знову завершилися безрезультатно.

Після смерті гетьмана Данила Апостола у 1734 р. вище українське духовенство знову підняло питання про відновлення своїх прав. Провід у цьому належав київському архієрею Рафаїлу Заборовському (1731-1747). Сподівання російської влади на те, що призначення цього архієрея на Київську кафедру, якому передувало духовне служіння в Росії, могло значною мірою паралізувати намагання української церковної еліти зберегти традиційну церковну незалежність і впливовість Київської кафедри, не виправдалося. Так, вже 31 жовтня 1735 р. Рафаїл Заборовський подав клопотання до Синоду про звільнення українського духовенства від податків. Проте воно не мало наслідків [9, №385].

З метою захисту своїх прав українська церковна еліта вирішила скористатися участю в Комісії з кодифікації українського права. В процесі

роботи комісії українське духовенство намагалося офіційно утвердити важливе для духовенства питання можливості вільної купівлі чи добровільного надання землі на монастирі і церкви у правовому документі, який пізніше у 1743 р. отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». У цьому контексті показовий лист архієпископа Чернігівського і Новгород-Сіверського Іларіона Рогалевського до Київського архієпископа Рафаїла Заборовського від 23 вересня 1735 р. з пропозицією об'єднати зусилля в обстоюванні прав духовенства під час укладення кодексу [1, с. 29-30]. Водночас до Київського архієрея з подібною пропозицією звернулися і члени комісії – ректор Київської Академії і голова комісії Амвросій Дубневич та роменський протопоп Василь Савицький [1, с. 31].

Очевидно, як результат цих попередніх домовленостей, у січні 1736 р. імператриці Анні Іоанівні було представлено чолобитну про відміну пунктів 1728 р., яку підписали троє архієреїв – Київський, Чернігівський і Переяславський [10, ст. 24-25].

Проте імператриця негативно поставилася до цього клопотання і наказала правителю Малоросії князю Шаховському винести архієреям догану – «дабы впредь в прошениях своих таких грубых и предосудительных слов отнюдь не включали» [15, с. 311]. Водночас правителю Малоросії було доручено «секретным образом склонять генеральную старшину, полковников и прочих чиновников, чтоб прислали просьбу о неукреплении мирского чина людей, земель и угодий за монастырями и духовными лицами» [15, с. 311]. Тобто, російський уряд цілеспрямовано намагався розпалити ворожнечу між українською світською і церковною елітою.

Епоха імператриці Єлизавети (1741-1762), яка активно демонструвала своє благочестя, турбуючись про Церкву та її служителів, стала кульмінацією українського впливу в церковній ієрархії Російської імперії. За час її 20-річного правління російські архієрейські кафедри очолювало 34 українця (з 49 архієреїв), а верховна церковна структура – Синод – майже повністю складався з українців.

Водночас активний відплив у Російську імперію українських високоосвічених церковних діячів для розбудови імперської культури і Церкви мав наслідком негативні тенденції для культурно-релігійного розвитку України. Насамперед, це призводило до різкого зниження інтелектуального потенціалу українського чернецтва, чому намагалися протистояти архієреї Київської митрополії і настоятелі провідних монастирів. З іншого боку, духовне служіння в Росії послаблювало традиції виборності в церковному житті України.

За сприятливого для України царювання імператриці Єлизавети київські ієрархи відновили свої спроби повернути втрачений митрополичий титул. Користуючись впливом при дворі братів Розумовських та імператорського духівника Федора Дубяньського, Київський архієпископ Рафаїл

Заборовський у травні 1742 р. подав клопотання від імені настоятелів київських монастирів про відновлення окремих прав українського духовенства [5, с. 125; 16, с. 11-12].

Вибореним титулом «митрополит Київський, Галицький і Малої Русі» користувався і наступник Рафаїла Заборовського на Київській митрополичій кафедрі Тимофій Щербацький, правління якого (1748 – 1757) також припало на часи, коли російський престол належав імператриці Єлизаветі. Показово, що преосвящений, щойно посівши Київську кафедру, зробив спробу повернути давню київську традицію, коли хіротонія відбувалася в Києві, а не в столиці Російської імперії [16, с. 15-16].

З приходом до влади імператриці Єлизавети українське духовенство намагалося скористатися її проукраїнськими симпатіями і з метою реституції своїх майнових прав, зневажених пунктами гетьмана Данила Апостола 1728 р. Так, у червні 1742 р. Київський архієпископ Рафаїл Заборовський через своїх уповноважених подав чолобитну про дозвіл церковним установам вільно купувати ґрунти і приймати їх на поминання [20, арк.1]. У жовтні того самого року з тим самим клопотанням звернулися єпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Амвросій Дубневич і архімандрит Печерський Тимофій Щербацький [20, арк. 5-8; 7, с. 219]. Проте їх звернення не мали успіху.

Відновлення інституту гетьманства у 1750 р. стало новим потужним стимулом для української церковної еліти повернути свої привілеї. Першим почав діяти Київський митрополит Тимофій Щербацький з метою відновити юрисдикцію і права Київської митрополії. На початку 1752 р. він підготував чолобитну на ім'я імператриці і відправив у цій справі до Санкт-Петербурга свого упо-вноваженого – архімандрита Густинського монастиря Пахомія Вітвицького. У чолобитній Тимофія Щербацького значилися три прохання – повернення під владу митрополії Переяславської єпархії і Києво-Межигірського монастиря, підтвердження митрополичого суду, а також право мати власну друкарню. У фондах Києво-Печерської лаври збереглася «сказка» – пояснення, яке давав Пахомій Вітвицький в Колегію іноземних справ від 4 березня 1752 р., у якій він зазначав, які Київським митро-политам надавалися «вольности и права духовные» [19, арк. 4 зв.-6]. На доказ цих клопотань Пахомій Вітвицький представив Колегії іноземних справ оригінали грамот, наданих попередникам Тимофія Щербацького, проте його клопотання не мало успіху.

Правління Катерини II (1762-1796) стало найскладнішим і найгострішим періодом столітнього протистояння Української Церкви російському імперському режиму. Головною метою імператриці була повна централізація у всіх сферах правління Російської імперії та секуляризація церковного майна. Катерина II у своїй таємній інструкції президенту Другої Малоросійської колегії

П. Рум'янцеву щодо правління Малоросією радила особливо наглядати за українським духовенством, «дабы различными закоснелого в них властолюбія ухищреніями не выступали они из надлежащих сана своего пределов» [18, с. 378].

Централізаторська політика Катерини II негативно позначилася на правлінні Київського митрополита Арсенія Могиланського (1757–1770), якому, на відміну від попередників, було заборонено титулуватися з додатком «і всієї Малої Росії». За часів Катерини II вийшло ще одне урядове рішення, яке погіршувало матеріальне становище Київської митрополії. Указом від 17 липня 1763 р. Колегія економії на підставі імператорської інструкції від 6 червня 1763 р. звеліла описувати майно померлих архієреїв і настоятелів й відсилати в Колегію для використання на богоугодні справи.

У цих умовах українська церковна еліта взялася відстоювати втрачені права Православної Церкви. Показово, що у деяких випадках це вдавалося робити спільно зі світською елітою. Так, у 1764 р. українська шляхта подала на ім'я Катерини II «Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о возстановлении разных старинных прав Малороссии» [4, с. 317-345; 7, с. 226]. У цьому документі окремим пунктом значилося повернення колишніх привілеїв духовному чину [4, с. 329-330].

Через декілька років українське духовенство поновило свої спроби повернути Православну Церкву в традиції, які існували до підпорядкування Московському патріархату у 1686 р. При цьому українська церковна еліта вирішила скористатися підготовкою до діяльності Комісії Нового Уложення. У 1767 р. члени Київської духовної консисторії підготували в 74 пунктах проект під назвою «О дарованіи малороссийскому духовенству разнаго рода выгодностей и возвращеніи ему тех прав, привилегій, вольностей и свобод, которыми оно пользовалось в прежнія времена» [11, с. 49-54]. Найважливішими з усіх пунктів, представлених київським духовенством в Комісію Нового Уложення, були пункти, які стосувалися особи і прав київського ієрарха, а також йшлося про збереження за монастирями їх маєтностей, відміну пунктів Данила Апостола 1628 р. Проте діяльність Комісії Нового Уложення не реалізувала планів українського духовенства, а указ про секуляризацію церковного майна звів їх нанівець.

Водночас варто зауважити, що завдяки опозиції українського духовенства плани секуляризації церковного майна, яка спочатку планувалася в Україні разом з російськими єпархіями у 1764 р., були відкладені більш ніж на 20 років.

Якщо в Україні церковна еліта не виявляла своєї опозиційності імперському режиму Катерини II в активній формі, то в Росії архієрей-українець Арсеній Мацієвич виступив з відкритим протестом проти секуляризаційних дій російських властей. Характерно, що відповідні суспільно-політичні

погляди він висловлював ще в часи правління імператриці Єлизавети. 1742 р. він разом з митрополитом Новгородським і Великолуцьким Амвросієм Юшкевичем представив імператриці Єлизаветі свої пропозиції щодо реформи вищого церковного управління й відновлення патріаршества в Росії [6, с. 52-58]. У 1744 р. Арсеній Мацієвич був єдиним членом Синоду, який відмовився скласти присягу, позаяк там вказувалося, що найвищим суддею в церковних справах є російський монарх. 1763 р. став кульмінаційним щодо опозиційних настроїв Арсенія Мацієвича — саме тоді він виступив із протестом проти відібрання Катериною II монастирських маєтків у державну казну, направивши у цьому зв'язку до Синоду два донесення, за що був жорстоко закатований.

Висновки. Вищенаведене підтверджує, що діяльність Синоду вступила в різке протиріччя з привілеями Православної Церкви в Україні, якими вона продовжувала користуватися з часів підпорядкування Московському патріархату. Київську митрополію було позбавлено давнього визначального статусу, а її зверхників — титулу митрополита і права вільного обрання. Відновлення цих прав стало головним завданням для української церковної еліти.

За імператриці Анни Іоанівни вище духовенство направило свої головні зусилля на відновлення економічних прав Церкви, підірваних виходом пунктів гетьмана Данила Апостола 1728 р., які, проте, були безрезультатними. Правління імператриці Єлизавети розпочало нову добу в автономістичних прагненнях української церковної еліти. У відповідь на клопотання київського архієрея Рафаїла Заборовського Київській митрополії було повернено її колишній статус, а предстоятелю — титул митрополита. Водночас спроби реституції майнових прав духовенства та відновлення юрисдикції Київської митрополії успіху не мали.

Правління Катерини II, головною метою якої була повна централізація у всіх сферах Російської імперії та секуляризація церковного майна, стало найскладнішим і найгострішим періодом протистояння російському імперському режиму. Українська церковна еліта на чолі з Київським митрополитом Арсенієм Могиланським намагалася скористатися підготовкою Комісії Нового Уложення для відстоювання своїх прав, що засвідчили петиції про відновлення статусу Київської митрополії та прав духовенства. Проте Комісія не завершила своєї діяльності і залишки автономізму українських еліт були остаточно поховані.

1. *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии.* Т.1. Ч.1. К., 1904.

2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 312. Києво-Михайлівський монастир. Справа 430. Т.1.

3. Кагамлик С.Р. Українська церковна еліта в умовах російського централізму. Спроби відновлення давніх прав Православної Церкви за часів Петра II (1727 – 1730). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2017. Випуск 3 (134). С. 17-20.

4. Кистяковский А.Ф. Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 г. *Киевская старина*. 1883. №6. С. 317-345.

5. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. К.: Критика. 2004.

6. Молчановский А. Два проекта восстановления Патриаршества в России в XVIII веке. *Журнал Московской Патриархии*. 1944. №12. 52-58.

7. Мордвинцев В.М. Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII – XVIII ст. К. 1999.

8. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. СПб. 1891. Т. 8. (1728).

9. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. СПб. 1907. Т. 15 (1735).

10. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. СПб. 1906. Т. 16 (1736).

11. Орловский П. К истории малорусского духовенства. *Киевская старина*. 1896. Т. 54. С. 50-54.

12. Пархоменко В. К истории взаимных отношений малороссийских светских и духовных властей в XVIII веке. *Киевская старина*. 1906. №1. Отдел второй. С. 11-12.

13. Рыболовский А. Варлаам Ванатович, архиепископ Киевский, Галицкий и Малыя России. *Труды Киевской духовной академии*. 1908. № 5-11.

14. Сборник Русского исторического общества. СПб., 1885. Т. 43.

15. Соловьев С. История России с древнейших времен. В 18 книгах, 29 томах. М.: Голос; Колокол-Пресс. 1998. Кн. 10. Т. 19-20.

16. Терновский Ф. Очерки из истории Киевской епархии в XVIII столетии на материалах синодального архива. К. 1879.

17. Терновский Ф. Прошение киевского архиепископа Варлаама Ванатовича императору Петру II о предоставлении киевской кафедре прежнего титула митрополии. *Киевские епархиальные ведомости*. 1874. №3. Отдел второй. С. 63-78.

18. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914. Т.1.

19. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 128. Києво-Печерська лавра. Опис 1, друкарський. Справа 37.

20. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 128. Києво-Печерська лавра. Опис 1, загальний. Справа 63.

References

1. *Akty i dokumenty, otnosiashchiesia k istorii Kievskoi Akademii* [Acts and documents, relating to the history of Kiev Academy]. K., 1904. T.1, ch.1 (In Russian).

2. *The Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine Vernadsky*. Fund 312. Kyievo-Mykhailivskiy monastyr. No 430. T.1 (Manuscript).

3. Kahamlyk S. (2017). *Ukrayinska tserkovna elita v umovakh rosiiskoho tsestralizmu. Sproby vidnovlennia davnikh prav Pravoslavnoi Tserkvy za chasiv Petra II (1727 – 1730)* [Ukrainian Church Elite under Conditions of Russian Centralism. Attempts to restore the ancient rights of the Orthodox Church during the time of Peter II (1727–1730)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia*. Issue 3. S. 17-20 (In Ukrainian).

4. Kistiakovskii A. (1883). *Prosheniie malorossiiskogo shliakhetstva i starshin vmeste s getmanom o vosstanovlenii raznykh starinnykh prav Malorossii, podannoie Yekaterine II v 1764 g.* [The petition of the Russian nobility and elders, together with the hetman, on the restoration of various ancient rights of Malorossii, submitted to Catherine II in 1764] *Kievskaiia starina*. No 6. S. 317-345 (In Russian).

5. Kohut Z. (2004). *Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoi ta modernoi istorii Ukrainy* [The roots of identity. Studies on Early Modern and Modern History of Ukraine]. Kyiv: Krytyka (In Ukrainian).

6. Molchanovskii A (1944). *Dva proekta vosstanovleniia Patriarshestva v Rossii v XVIII veke* [Two projects of restoration of the Patriarchate in Russia in the eighteenth century]. *Zhurnal Moskovskoi Patriarkhii*. No 12. S. 52-58 (In Russian).

7. Mordvintsev V. (1999). *Rosiiske samoderzhavstvo i Ukraiinska pravoslavna tserkva v kintsii XVII – XVIII st.* [Russian autocracy and the Ukrainian Orthodox Church in the late XVII - XVIII centuries]. Kyiv (In Ukrainian).

8. *Opisaniie dokumentov i del, khраниashchikhsia v arkhive Sv. Sinoda* [Description of documents and cases, kept in the archives of the Holy Synod]. Vol. 8 (1728). SPb., 1891 (In Russian).

9. *Opisaniie dokumentov i del, khраниashchikhsia v arkhive Sv. Sinoda* [Description of documents and cases, kept in the archives of the Holy Synod]. Vol. 15 (1735). SPb., 1907 (In Russian).

10. *Opisaniie dokumentov i del, khраниashchikhsia v arkhive Sv. Sinoda* [Description of documents and cases, kept in the archives of the Holy Synod]. Vol. 16 (1736). СПб., 1906 (In Russian).

11. Orlovskii P. (1896). *K istorii maloruskogo dukhovenstva* [On the history of the Little Russian clergy]. *Kievskaiia starina*. T. 54. S. 50-54 (In Russian).

12. Parkhomenko V (1906). *K istorii vzaimnykh otnoshenii malorossiiskikh svetskikh i dukhovnykh vlastei v XVIII veke* [On the history of mutual relations of Little Russian secular and spiritual authorities in the XVIII century] *Kievskaiia starina*. No 1. Otdel vtoroi. S. 11-12 (In Russian).

13. Rybolovski A. (1908). *Varlaam Vanatovich, arkhiepiskop Kievskii, Galitskii i Malyia Rossii* [Varlaam Vanatovich, Archbishop of Kiev, Galitsky and Malia of Russia]. *Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii*. (In Russian). No 5-11 (In Ukrainian).

14. *Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva* [Collection of the Russian Historical Society]. SPb., 1885. T. 43 (In Russian).

15. Soloviev S. (1998). *Istoriia Rossii s drevneishikh vremen* [History of Russia since ancient times]. V 18 knigakh, 29 tomakh. Kn. 10. T. S. 19-20. M.: Golos; Kolokol-Press (In Russian).

16. Ternovskii F. (1879). *Ocherki iz istorii Kievskoi yeparkhii v XVIII stoletii na materialakh sinodalnogo arkhiva* [Essays on the history of the Kiev diocese in the XVIII century on the materials of the synodal archive]. Kiev (In Russian).

17. Ternovskiy F. (1874). *Proshenie kievskogo arkhiepiskopa Varlama Vanatovicha imperatoru Petru II*

o predostavlenii kievskoi kafedre prezhnego titula mitropolii [Petition of the Kiev Archbishop Varlam Vanatovich to Emperor Peter II on granting the Kiev Department the former title of Metropolitanate]. *Kiyevskiye yeparkhialnye vedomosti*. No 3. Otdel vtoroi. S. 63 -78 (In Russian).

18. Kharlampovich K. (1914). *Malorossiiskoe vliianiye na velikorusskuiu tserkovnuiu zhizn* [Little Russian influence on the Great Russian church life]. T.1. Kazan (In Russian).

19. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv. Fond 128. Kyievo-Pecherska lavra. Opys 1, drukarskyi. Sprava 37 (Manuscript).

20. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv. Fond 128. Kyievo-Pecherska lavra. Opys 1 zagalnyi. Sprava 63 (Manuscript).

УДК 94(100=161.2):329“1945/1991”

Катерина Кобченко

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-2767-7620

Email: katrusiak@ukr.net

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті проведено аналіз політичних поглядів та ідейних напрямків української політичної еміграції після Другої світової війни, відомої як Третя хвиля еміграції. На основі здійсненого огляду показано, що українська політична еміграція повоєнного часу була політично та ідейно строкатою спільнотою, діяльність якої у політичній царині, як у теоретичному, так і в практичному вимірах, мала, значною мірою, конфліктний характер. Об'єднавчими принципами виступали однак ідея державної незалежності України та прагнення до повалення комуністичного режиму. Розбіжності у поглядах найбільш впливових політичних сил полягали у визначенні стратегій і тактики визвольної боротьби, пошуку союзників та визначенні власної ролі у цій боротьбі. Важливим вихідним пунктом для вироблення принципів і методів національно-визвольних змагань було ставлення до Української РСР – тут позиції різних політичних сил коливалися від її визнання як номінальної й обмеженої форми української державності до заперечення її політичної суб'єктності та оголошення території, окупованої московсько-більшовицькою владою. Важливий аспект у ставленні до радянської України в цілому полягав у відношенні різних політичних партій до факту членства Української РСР в ООН та у тлумаченні міжнародно-правового значення цього факту в контексті відстоювання політичної суб'єктності та прав України. На цих прикладах, зокрема, проілюстровано, що політичні погляди української еміграції коливалися від лівих до правих, створюючи широку плюралістичну картину ідейно-політичного життя.

Ключові слова: українська еміграція, Третя хвиля, повоєнний період, Холодна війна, політичні партії, ідеологія, націоналізм, антикомунізм, УРСР, державний центр УНР в екзилі, УНРада, ЗЧ ОУН, ОУНз («двійкари»), УРДП.

Kateryna Kobchenko

Ph.D. in History, Research Associate
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko national university of Kyiv

UKRAINIAN EMIGRATION AFTER WWII: HISTORY IN THE LIGHT OF IDEOLOGICAL AND POLITICAL CONFLICTS

Abstract. The main topic of the article is the analysis of political views and ideological conceptions of the Ukrainian political emigration after WWII also known as the Third wave of Emigration. According to the done overview it is shown, that the Ukrainian political emigration of the after-war period was politically and ideologically heterogeneous community which activity in political area on theoretical and practical levels had mostly conflicting character. The common principles were however the idea of